

טומאת מי חטאת*

א. מבוא – דין המים

במאמר זה ננסה לרדת לעומקם של דיני טומאת מי החטאת ולנתח את אופי טומאתם ודרכי העברת הטומאה שלהם. מי חטאת הם מי מעין שניתן עליהם אפר פרה אדומה, ומטרתם היא לטהר אדם או כלים הטמאים בטומאת מת בעזרת הזאה (התזה) עליהם. נתחיל לעסוק מברור האופי של טומאת מי חטאת. התורה כותבת:

וַיִּזְהַר מִי הַנִּדְהָה יִכָּבֵס בַּגָּדָיו וְהִנְגַע בְּמֵי הַנִּדְהָה? טָמֵא עַד הָעֶרְבֹב: (במדבר י"ט, כא)

אם כן, מי חטאת עצמם מטמאים את הנוגע בהם, ומפשט הפסוקים גם את המזה אותם. האם מי החטאת עצמם טמאים? מפשט המשנה במסכת כלים, המונה את מי החטאת עם אבות הטומאה, עולה שכן:

אבות הטומאות השרץ ושכבת זרע וטמא מת והמצורע בימי ספרו ומי חטאת שאין בהם כדי הזייה. (כלים א', א)

כך גם מפורש במדרש אגדה:

והנוגע במי נדה וגו'. נעשו מי הנדה אב הטומאה, שאלולי כך לא יטמאו אדם שאין אדם מטמא אלא אם כן נגע באב הטומאה. (מדרש אגדה (בובר) במדבר שם)

מפורש במדרש שמי חטאת הם אב הטומאה, מפני שרק אב הטומאה יכול לטמא אדם.¹

* ברצוני להודות לחברי – ובמיוחד למתן קזימירסקי – על קבוצת הלימוד הנפלאה שבה השתתפתי, ושכחלק ממנה זכיתי ללמוד את מסכת פרה, ובמסגרתה העברתי את החבורות שהמאמר מבוסס עליהן.

על הנושאים שנעסוק בהם במאמר אמר שלמה המלך ש"היא רְחוקה מִמְּנִי", ואין בכתוב כאן יומרה לַיָּצֵר תמונה קוהרנטית לנושא שנשגב אף מהחכם באדם. אולם כפי שכתב תורת המנחה בפרשת צו: "כדי שלא יהיו דברי תורה כדברי הבאי וכדברי ריק באו רז"ל ודרשו בה כמה דרשות וכולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. והם תפוחי זהב במשכיות כסף, לעורר הלבבות ולחדד השכל לחקור ולדרוש במה שיש רשות לחקור ולדרוש" ויהיו נא אמרינו לרצון לפני אדון כל.

¹ מצאנו אמנם טמאי ערב שלא נטמאו מאב הטומאה: העוסקים בחטאות הפנימיות והעוסקים בפרה (שורפיהם, למשל), למרות שהם עצמם טהורים. אולם נראה בפשט המדרש שהוא עוסק בטומאת מגע, וטוען שאדם שנטמא במגע לעולם נטמא מאב הטומאה.

מה שנראה פשוט במקורות התנאיים מוטל מאות שנים לאחר מכן במחלוקת אחרונים. סביב הסוגיא ביומא העוסקת בהזאת מי חטאת על הכהן הגדול לפני יום הכיפורים הגמרא כותבת שאין מזים על הכהן הגדול בשבת. הגבורת ארי מקשה על כך:

הא קיימא לן הזאה שבות ואינו דוחה שבת. ק"ל הא אפשר להזות עליו בשבת בעזרה דהא קיימא לן אין שבות במקדש. (גבורת ארי יומא ח:)

כמובן, אלו מי החטאת היו טמאים, אסור היה להכניסם למקדש, אף לא כדי להזות על הכהן הגדול. אם כך, הגבורת ארי מניח שבמי החטאת עצמם אין כל טומאה, והם אינם מטמאים את הנוגע בהם, אלא מגדירים אותו כמקור טומאה עצמאי, מעין העוסקים בחטאות ובפרה. האור שמח (להלן: או"ש) חלק על הגבורת ארי וכתב על שולי גליונו:

אבל במקדש אין להזות עליו, אף על גב דאין שבות במקדש מ"מ מי חטאת דמטמאין טומאה חמורה אין רשאים להכניס במקדש, דהוי כמכניס שרץ למקדש, וחייבין כרת או מלקות. (או"ש עבודת יום הכיפורים א', ד)

האו"ש סבור, כפשט המקורות התנאיים שראינו, שמי חטאת הם עצמם אב הטומאה. ממילא הנוגע והנושא אותם יכול להטמא בטומאת מגע ומשא רגילה, כפי שעולה מן המדרש לעיל.

ב. טהרת המזה

1. מקור הדין

כפי שראינו, הפסוק כותב שמזה מי הנדה צריך לכבס את בגדיו ולהטהר. הגמרא במסכת יומא עוקרת את פשט הפסוקים ממקומו, ולומדת שהמזה עצמו טהור, והפסוק מוסב על נושא מי חטאת שיש בהם שיעור הזיה:

ומזה טהור? והכתיב ומזה מי הנדה יכבס בגדיו! מאי מזה – נוגע. והכתיב מזה והא כתיב נוגע! ועוד: מזה – בעי כבוס בגדים, נוגע – לא בעי כבוס בגדים. אלא, מאי מזה – נושא. ונכתוב רחמנא נושא, – מאי טעמא כתיב מזה? – הא קא משמע לן: דבעינן שיעור הזאה. הניחא למאן דאמר הזאה צריכה שיעור, אלא למאן דאמר הזאה אין צריכה שיעור מאי איכא למימר? אפילו למאן דאמר הזאה אין צריכה שיעור – הני מילי אגבא דגברא, אבל במנא צריכה שיעור. (יומא יד.)

הראשונים התקשו להבין על בסיס מה הגמרא עוקרת כך את פשט הפסוקים. התוספות כותבים שדרשה זו רמוזה כבר בפסוק:

מאי מזה נושא - וא"ת ומנא ליה לגמרא למעקר קרא ממשמעותיה לומר דמזה טהור ומזה דקרא היינו נושא אימר מזה ממש י"ל מדכתיב והזה הטהור אלמא דהמזה טהור.² (תוספות שם יד:)

בניגוד לדברי התוספות, אשר לומדים את טהרת המזה מרמז בפסוקים, הרמב"ם מבין שיש כאן תופעה מנומקת מבחינה למדנית:

שנאמר 'ומזה מי הנדה יכבס בגדיו', אינו מדבר במזה על הטמא – אם טיהר את הטמא קל וחומר שיהיה הוא טהור. (רמב"ם פרה ט"ו, א)

הרמב"ם לומד את טהרת המזה מקל וחומר, וטוען שעל בסיס קל וחומר זה עוקרת הגמרא את משמעות הפסוק. כלומר, לשיטת הרמב"ם טהרת המזה נכללת בהגיון בסיסי של דיני טומאה וטהרה ונגזרת ממנו, ועל כן אין צורך ללמוד אותה ממקור חיצוני לדיני טומאה וטהרה. לעומתו, תוספות תולים את טהרת המזה בגזרת הכתוב, ובשיטתם יתכן שגזרה זו לא תשתלב במארג הכללי של דיני טומאה וטהרה אלא תחרוג ממנו. בשיטת התוספות טהרת המזה יכולה להיות אנומליה.³

2. היקף הדין: מחלוקת רבי עקיבא וחכמים

נחלקו בגמרא רבי עקיבא וחכמים בשאלה מי נכלל בדין המטהר את מזה מי החטאת:

תניא: והזה הטהר על הטמא, על הטמא – טהור, ועל הטהור – טמא, דברי רבי עקיבא. וחכמים אומרים: אין הדברים הללו אמורין אלא בדברים המקבלים טומאה. מאי היא – כדתנן: נתכוון להזות על הבהמה... מאי טעמא דרבי עקיבא – נכתוב רחמנא והזה הטהר עליו, מאי על הטמא – שמע מינה: על הטמא טהור ועל הטהור טמא. – ורבנן: האי לדברים המקבלים טומאה הוא דאתא. אבל הכא קל וחומר הוא; אם על הטמא טהור, על הטהור לא כל שכן? ורבי עקיבא – היינו דקאמר שלמה אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני. – ורבנן: ההוא למזה ולמזין עליו – טהור, ונוגע בהן – טמא. (יומא יד.)

רבי עקיבא לומד שרק המזה על הטמא ומטהר אותו נותר טהור, ואילו מזה על אדם טהור נטמא, ועל כך העיד שלמה שהבנת דיני פרה אדומה רחוקה ממנו. חכמים סבורים שכל פעולה של הזאה לא תטמא את המזה, ורק אדם שנגע במי החטאת שלא על מנת להזות

² בעקבות תוספות ניסו עוד רבים אחרים למצוא רמז לדרשה זו בפשט הפסוקים. עיין למשל בפירושי העמק דבר, המלב"ם והתורה תמימה.

³ נציג הבנה בשיטת התוספות בשיטת התוספות על פי האו"ש בסעיף 2 העוסק בהיקף הדין.

נטמא. נראה הסברים שונים בראשונים ובאחרונים לטהרתו של המזה, ונלמד מהם על שיטות רבי עקיבא וחכמים.

נגיעה לצורך הזאה – שיטת תוספות

התוספות והמאירי הבינו שהמזה כאן איננו רק האדם המבצע את פעולת ההזאה עצמה, אלא כל נושא או נוגע במי החטאת לצורך:

נוגע ונושא דטמא – היינו בחנם אבל כדי להזות על הטמא לא. (תוספות נדה ט.)
הנוגע במי חטאת שלא לצורך הזאה טמא אף בכל שהוא טומאת ערב וטעון הערב
השמש ואינו טעון כיבוס בגדים. (בית הבחירה יומא יד.)

לדעתם כל נגיעה ונשיאה הקשורה אל ההזאה – אין בה כדי לטמא את הטהור, אף אם אין כאן הזאה של ממש. אם כן, רבי עקיבא יטהר כל נגיעה ונשיאה המיועדת לטהר את הטמא, ואילו לחכמים יתכן שכל נגיעה לצורך פעולה של הזאה כלשהי לא תטמא.

- לשיטת הגבורת ארי שיטת התוספות והמאירי תבואר היטב: מי חטאת הם חפץ המגדיר את הנוגעים בו כטמאים אם נגעו בו לשוא, אך אם המגע היה לצורך – המים לא מגדירים את העוסקים בהם כטמאים.

- לשיטת האו"ש יש כאן אנומליה: המים עצמם הם אב הטומאה המטמא במגע ובמשא ואף על פי כן הם אינם מטמאים את הנוגע בהם או הנושא אותם לצורך. ממילא ברור מדוע תוספות נצרכים לרמז בפסוק ולא לומדים זאת מסברא כרמב"ם מפני שאכן יש כאן חריגה מדיני טומאה וטהרה רגילים, ובאמת "אֶמְרָתִי אֶחְכְּמָה וְהִיא רְחוּקָה מִמְּנִי" כדברי הגמרא.

הרמב"ם ככל הנראה סבור אחרת. הוא לומד את טהרת המזה מקל וחומר – אם טהר את הטמא קל וחומר שהוא עצמו ישאר טהור. הקל וחומר הזה נכון אך ורק למזה מי החטאת עצמם, ולא יהיה נכון לכל העוסקים במלאכת הפרה.⁴

⁴ אמנם בהלכות כתב הרמב"ם פרה ט"ו, א: "הנוגע במי חטאת שלא לצורך הזאה בין אדם בין כלים טמא", אך נראה שכונתו רק לנגיעה ונשיאה שהמזה חייב לעשות כדי להזות, וכך אכן מדויק בפהמ"ש כלים א', ב: "שאינו מטמא במשא עד שיהא בו שיעור הזיה. ובתנאי שישא שלא לצורך, אבל אם נשא להזות והזה כמו שאמרנו הרי זה טהור". יושם לב שהרמב"ם מנגיד כאן בין נשיאה שלא לצורך ובין הזאה, דהיינו – נשיאה שלא לצורך היא כל נשיאה שאיננה נשיאה של הזאה, ואכן בגלל זה דייק וכתב "אם נשא להזות והזה". יש להעיר שאחדים מן האחרונים לא הבינו את הרמב"ם כדברינו (עיין חזו"א פרה ה', יב), והנראה לענ"ד כתבתי. גם מן התוספות בפסחים סט. ד"ה שמא יעבירנה עולה שאף נשיאה לצורך מטמאת, כשיטת הרמב"ם ובניגוד לתוספות ולמאירי בנדה (ועיין בצל"ח שם שהסביר אחרת). וכן מספר אחרונים הבינו כך בשיטת הר"ש, ועיין תוספות אנשי שם כלים א', ב שדן בזה.

טהרת ההזאה – שיטת הרמב"ם

הרמב"ם סבור שטהרת המזה נלמדת בקל וחומר מטהרת הטמא. ההסבר הפשוט בפשט דבריו נראה כשיטת האו"ש שמי חטאת טמאים מצד עצמם ועל כן הנוגע בהם והנושא אותם נטמא. יתכן שבפעולת ההזאה מתרחש אחד משני דברים:

א. הטיהור שמטהר המזה מטומאת המת מטהר אף את טומאתו שלו ממי חטאת, או לכל הפחות מונע את ההטמאות מהם.⁵

ב. פעולת הטיהור של טומאת מת מטהרת את מי החטאת עצמם.⁶ לאור זאת, נראה סביר לטעון שרבי עקיבא הבין שהטהרה מטומאת המת מטהרת את הנפשות הפועלות מטומאת מי חטאת (אפשרות א), ולכן הזאה על טהור תטמא את המזה; ואלו חכמים סבורים שפעולת ההזאה גורמת לטהרה במים (אפשרות ב), ולכן אף הזאה על אדם טהור אינה מטמאת.⁷

בשיטת הגבורת ארי לא ברור איזה קל וחומר יש בדברי הרמב"ם: לכאורה התורה מחדשת טומאה על הנושאים את מי החטאת והנוגעים בהם, ולכן המזה יהיה טמא. אם כן, אין לכך קשר לטהרתו של מקבל ההזאה, שהתורה לא חדשה עליו טומאה שכזו כיון שהפעילות שלו במי הפרה מצומצמת יותר.

טהרה משום צורך מצוה – שיטת המגיה והמאירי

יתכן למצוא רמז להסבר אחר בשיטת רבי עקיבא בדברי הגהה שנכתבה על גבי דברי התוספות, וכן בדברי המאירי:

א"נ כיון דצורך מצוה הוא נוגע סברא הוא דטהור. (תוספות נדה ט.)
 הא הנוגע בהן או הנושאן לצורך המצוה אין לו טומאה כלל מעתה המזה טהור ואין צריך לומר את שמזין עליו. (בית הבחירה שם ד"ה מי חטאת)

⁵ כמובן, הזאה של מי חטאת אינה מטהרת את האדם שנטמא בהם, אלא טבילה בלבד.

⁶ הסבר זה ברמב"ם קשור באופן הדוק לדין מי חטאת שנעשתה מצותן, שלא נכנסו אליו כאן מפאת חוסר מקום (והרחבנו עליו במאמרי: "על טהרה מטומאת מת: הצעה בלמדנות ובמחשבה". דףקשר גליון 1721, שמיני-פרה) ועיין עדויות ה', ג, קרית ספר למב"ט פרה ט"ו. ועיין מקדש דוד טהרות נ"א, ד בסופו, שעל פי הניסוח שלנו למעלה קושינו מיושבת.

⁷ יתכנו כמובן אפשרויות ביניים: לחכמים הטהרות מטומאת מת מטהרת את המזה מטומאת מי החטאת, והם סבורים שאפילו הזאה על אדם טהור מגלמת בתוכה פעולה של הטהרות, אלא שאין לה נפקאמינה מעבר לדין זה. וכן יתכן שרבי עקיבא סבור שההזאה מטהרת את המים עצמם מטומאתם אך ורק אם הם טיהרו את הטמא.

התוספות והמאירי בדבריהם אינם מתמקדים בהיבט הטהרה של מי החטאת, אלא בהיבט המצוה שבה. לשיטתם, קיום המצוה הוא העוקר את טומאת מי החטאת.⁸ לפי הסבר זה רק קיום המצוה הוא המטהר את המזה, ויתכן שאדם הבא להזות על חבירו אך לא הספיק להזות – יטמא, כיון שעוד לא קיים את המצוה שהיא עצמה המטהרת אותו, כך לכל הפחות לשיטת האו"ש. הסבר זה אפשרי בשיטת רבי עקיבא, המטהר את המזה על הטמא ומטמא את המזה על הטהור. לא יתכן שהתורה תצַנֶה על הזאת מי חטאת על אנשים טהורים לחלוטין, מצב שבו חכמים מטהרים את המזה.⁹

גדר מחודש של מגע

כאמור, מצאנו בשיטת חכמים שני הסברים מרכזיים: לשיטת תוספות ישנה הפקעה של טומאה בכל העוסק במעשי ההזאה של הפרה, ולשיטת הרמב"ם הטהרה מטומאת מת כוללת בתוכה טהרה של מי החטאת עצמם. אפשרות נוספת בשיטת חכמים מופיעה בדברי המאירי ובדברי השפת אמת:

טהור שנתזו עליו צנורות של הזאה או שנפלה עליו הזאה גמורה אפי' מדעת לא טמאתו שאין זה נקרא מגע. (בית הבחירה יומא שם ד"ה הנוגע)
 בגמ' מזה ומזין עליו טהור ונוגע טמא. ואף על גב דגם במזה על טהור שא"צ הזאה מטהרין רבנן אף על פי דנוגע במי הזאה מ"מ כיון דבדרך הזאה היא טיהר הכתוב ולא בדרך נגיעה. (שפת אמת יומא יד.)

מבואר בדברי השפת אמת והמאירי שקיימת גזרת הכתוב המפקיעה צורת הטמאות מסוימת מגדר של מגע. יתכן שלשיטתם מדובר על גדר כללי בטומאת מגע בכל התורה כולה, כפי שאכן נשמע מהמאירי השולל את ההזאה מהקטגוריה הכללית של מגע. כך ניסח ערוה"ש טהרות ע"ז, ז את הדין הזה:

ונראה לענ"ד דנוגע אינו טמא אלא בנגע בסתם ידיו דסתם מגע כן הוא, וכמו הטהור לחטאת שנגע באוכלין ובמשקין ובתנור, דתנן בפ"י דבירו טמא ובכל גופו טהור, וה"נ כן הוא. ולכן המוזה אינו נוגע ואפילו נפלה ההזאה על ידו אין זה נגיעה.

⁸ הרעיון שקיום מצוה לא יוכל לטמא את האדם טעון הסבר, שהרי מצאנו מצוות רבות המטמאות את האדם, כמו מעשי הפרה, חטאות הפנימיות וקבורת קרובים.

⁹ כך נראה מסברא, אמנם עיין בהערות הגר"ש אלישיב יומא יד. המבאר שפרישת הכהן הגדול שבוע לפני יום הכיפורים והזאת מי החטאות עליו בכל יום הוא דין דאורייתא, ורק במקרה זה טיהרו חכמים את הטהור. אם נקבל הסבר זה בשיטת חכמים, יתכן להסביר אותה אף על פי המאירי והמגיה למעלה.

לפי שיטתו, גדר מגע הוא רק כאשר האדם מתקרב אל הטומאה ונוגע בה בעצמו, אך לא כאשר הטומאה היא הנוגעת בו ומחוללת את המגע. לשיטה זו, טומאת מגע היא טומאה הנוצרת על ידי פעולה על הטומאה, ולא מעצם המציאות הפיזיקלית של המגע. מבואר אף בדבריו שאין כאן דין נקודתי בפרה, אלא גדר כללי בדיני מגע הטומאה, שהרי הוא הוכיח דין זה מטומאת ידים.¹⁰

בדברי השפת אמת הסבר זה איננו נוח. השפת אמת כותב שיש כאן גזרת הכתוב המטהרת פעולה שכוללת נגיעה אך היא 'דרך הזאה' ולא 'דרך מגע'. נראה שהשפת אמת קושר זאת לדין ההזאה בפרה ולומד שיש כאן גזרת הכתוב יחודית, בניגוד להסברו של ערוך השלחן העוסק בכלל דיני טומאה וטהרה. מעבר לכך, הסבר זה של ערוך השלחן יועיל רק לטהרת מקבל ההזאה ולא לטהרת המזה עצמו, ולשון הגמרא כורכת את טהרת המזה עם טהרת מקבל ההזאה גם יחד.

לכן, נראה שנצטרך לומר שאכן הגמרא קובעת כאן הפקעה יחודית לפרה מגדרי הטומאה הרגילים. דהיינו, בכל שאר סדר טהרות נגיעה ומשא כאלה היו מטמאים, אך בפרה גזרה חכמתו יתברך שבמקרה של הזאה אין כאן פעולה שמטמאת.¹¹

הסברים אלו יועילו לכאורה רק בשיטת חכמים המטהרים אף את המזה על הטהור, כיון שנגיעה בתורת הזאה איננה כלל בגדר נגיעה. רבי עקיבא המטמא את המזה על הטהור מחלק באופן מובהק באותה נגיעה עצמה בין אדם לאדם על פי ההקשר של הפעולה, וקשה לומר שפעולת המגע תוגדר על פי האדם אליו ההזאה מכוננת.

טהרה לחטאת – שיטת הגר"א

כפי שנכתב במסכת חגיגה, ומצוי רבות בהלכות טומאה וטהרה, חכמים קבעו מדרגות שונות של טהרה, על פי רמות שונות של חומרה. מדרבנן, אדם יכול להיות טהור לחלוטין לענין אכילת מעשר שני הקל, אך טמא לענין תרומה החמורה. במדרגות אלו, טהרה לענין נגיעה במי פרה אדומה (להלן: טהרה למי חטאת) היא המדרגה הגבוהה ביותר.¹²

¹⁰ ועיין שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין, טהרות, עמ' 27–29.

¹¹ כמובן, אם נבין כדברי הגבורת ארי שמי החטאת מגדירים את הנוגע והנושא אותם כטמא, אך הם אינם טמאים, אפשרות זו היא סבירה לחלוטין. קשה לומר שהסבר שכזה עולה בדברי המאירי והשפת אמת, המתמקדים באופי המגע ובשאלת היחס בינו ובין מגע בכל שאר הטומאות.

¹² עיין תוספתא חגיגה (ליברמן) ג', יד–טו.

על בסיס הלכות אלו נמצא שיטה נוספת – מוקשית מאד – בהסבר טהרת המזה ומקבל ההזאה בדברי הברטנורא ובדברי הגר"א בפירושים על המשניות:¹³

ומי חטאת מים שאובין נינהו, הלכך כשהכניס ראשו ורובו בהם נטמא, ומשנטמא ואינו טהור למי חטאת חוזרים מי חטאת ומטמאים אותו ונעשה ראשון לטומאה, שאין מי חטאת מטמאים את הטהור להם, אבל כשאינו טהור להם מטמאים אותו:

(ברטנורא פרה י"א, ג)

שאיין מי חטאת מטמאין לא במגע ולא במשא אלא את הטמא לחטאת מטמא אותו לכל דבר ואע"פ שהוא טהור לתרומה אבל את הטהור לחטאת אין מי חטאת מטמאים אותו כלל לא במגע ולא במשא... והיינו דאמרינן בגמרא מזה טהור ונושא טמא ואקשו בה מפרשים מזה דטהור היכי משכחת לה כיון דנטל בידו טמא והוא משום נושא ולדין לא קשיא דלאו דוקא מזה טהור אלא כל שטיהר עצמו לחטאת טהור.

(אליהו רבא פרה ט', ח)

לדברי הברטנורא והגר"א, כל הטהור למי חטאת לא נטמא כלל ממי חטאת, ואילו הטמא למי חטאת נטמא מהם. כך יוצא ששני אנשים שנגעו במי החטאת באותו ההקשר בדיוק ובאותו האופן בדיוק, ואף על פי כן אחד מהם חייב כרת על כניסה למקדש, והשני לא.

הקושי בשיטה זו הוא עצום: טומאת מי חטאת היא דין דאורייתא, ואילו מעלות הטהרה הן דין דרבנן, וכיצד טהרה לחטאת שהיא דין דרבנן תפקיע טומאה דאורייתא?¹⁴

מדוחק הענין ומכבוד רבותינו אשר מימיהם אנו שותים נוכח לומר שהם מסכימים עם הגבורת ארי שמי החטאת אינם טמאים בפני עצמם אלא רק מגדירים את הנוגעים והנושאים אותם כטמאים. נוסף על כך, הם מסכימים עם שיטת התוספות שהנוגע במי חטאת לצורך מי החטאת – אף שלא לצורך הזאה עצמה – טהור.

על גבי הנחות אלו, מחדשים הברטנורא והגר"א שהטהרה של הנוגע לצורך במי החטאת לא נעוצה בצורך המצוה שבו, אלא במצב התודעתי שלו, כמי שנזהר במים ושומר עליהם שמירה ראויה. כך אדם שטהור למי חטאת אינו נטמא, אך לא בגלל עצם הטהרה שלו למי החטאת, שהיא כמובן מדרבנן, אלא בגלל תודעת הזהירות שלו כלפי מי החטאת. מדאורייתא קיים כלל עמום שהנוגע במי החטאת עם תודעת הכבוד והזהירות הראויה להם

¹³ אפשר למצוא לשיטה זו רמזים ובדלי ראיות בדברי פרשנים אחרים למשנה, אך ניתן להסביר מקומות אלו על בסיס שיטת הר"ש שתובא לקמן.

¹⁴ עיין חז"א פרה ה', יג שהקשה כך גם הוא ואמר ש"הדברים אי אפשר לפרשם".

איננו נטמא. משעה שגזרו חכמים גדרי טומאה מחמירים כלפי פרה, גדר דאורייתא זה 'התיצב' על גבי תקנות חכמים, שהרי העובר על תקנות חכמים אלו ודאי חסר את תודעת הזהירות הנדרשת. ועדיין הדברים צריכים תלמוד.

טומאת המים לחזור ולטמא – דינו של הר"ש

נוסיף לבאר כאן שיטה נוספת בצמצום טומאת מי החטאת, אף שאיננה קשורה לטהרת המזה ומקבל ההזאה. שיטה זו מנוסחת בצורה מפורשת בר"ש, אך ניתן למצוא לה הדים כבר בירושלמי.¹⁵

נהי דהנושא מי חטאת שיש בהן כדי הזייה או נוגע בהן טמא כדתנן בריש כלי' לחטאת מיהא טהור דאל"ה הנושא צלוחית של מי חטאת נטמא ויחזור ויטמא את הצלוחית ותחזור הצלוחי' ותטמא את המים ומצינו נמי כל העסוקים בפרה דמטמאי' בגדי' והפרה טהורה:¹⁶ (ר"ש פרה ח', ב) אין מי חטאת מטמין דבר לחזור וליטמות ממנו. (ירושלמי יומא ו', ו)

מבואר בדברים אלו שהנוגע במי חטאת נטמא לחלוטין, אך אינו חוזר ומטמא את מי החטאת. מדובר בתופעה משונה: כיצד תתכן טומאה שתטמא כל דבר מלבד ענין מסוים? מצאנו חילוקים בין הטומאות לענין דרכי העברת הטומאה, אך לא מצאנו חלוקה בין טמאים שנטמאו במקורות טומאה שונים לענין החפץ שאליו הם יכולים להעביר את טומאתם. יתכן שדין זה יוסבר על פי האו"ש: מי החטאת טמאים מצד עצמם ולכן נגיעה בהם לא תוכל לטמא אותם, ובאופן עקרוני נגיעה של כל דבר טמא לא אמורה לחולל במעמדם שום שינוי. אם נגיעה של טומאה תפסול את מי החטאת (כפי שנפסק להלכה), פסול זה לא יהיה פסול במסגרת דיני טומאה וטהרה, אלא מעין פסול היסח הדעת. הטמא איננו פוסל את מי החטאת בטמאו אותם אלא מכח העדר התודעה הראויה להם (בדומה להצעה בשיטת הברטנורא והגר"א לעיל). ממילא ברור שאדם שכל טומאתו נובעת ממי החטאת עצמם – לא יפסול אותם במגעו.

¹⁵ למעשה נראה שזו כונת התוספתא כלים (בבא קמא) (צוקרמאנדל) א', ב: "חומר בנבלה שמי חטאת שלהן טהורה מטומאתן". כלומר, נבלה היא טמאה לחלוטין, ואלו מי חטאת טמאים, אך לא מטמאים את עצמם.

¹⁶ בביאור שיטת הר"ש נחלקו האחרונים האם כונתו גם למזה מי החטאת ומקבל ההזאה, ואף הם טמאים לכל מלבד למי החטאת, או שכונתו שמלבד טהרתם שלהם מכל טומאה שהיא, קיים דין נוסף שמי חטאת לא מטמאים אחרים לטמא את עצמם, עיין בחזו"א פרה ה', יב ובתוספות אנשי שם כלים א', ב. ואכן מדברי התוספתא מדויק שמדובר בשני דינים נפרדים, המצוינים כשתי חומרות נפרדות של נבלה על מי חטאת.

אולם, הירושלמי מושה את מי החטאת לחטאות הפנימיות המטמאות אחרים ואינן מטמאות את עצמן, ובהן דין זה ודאי איננו מצד טומאה הקיימת בהן מכבר. לכן נראה סביר יותר לומר שמדובר בגזרה ללא טעמא, כלומר בדין שההגיון שבו איננו מנגנון הלכתי-מכני של קטגוריות פנימיות לדיני טומאה וטהרה אלא הכרח תועלתני: מתוך ציווי התורה מתגלה שלא יתכן שמי החטאת יטמאו אחרים לטמא את עצמם, אולם דין זה איננו חלק מהמסגרת הרגילה של דיני טומאה וטהרה, אלא מעין גזרה לטובת דיני מי חטאת, המאפשרת להם להתקיים.¹⁷

סיכום הפרק:

- שיטת רבי עקיבא: המזה על הטמא טהור והמזה על הטהור טמא.
 - שיטת תוספות בנדה: גזרת הכתוב מטהרת את כל הנוגע והנושא לצורך הזאה על הטמא.
 - שיטת הרמב"ם: ההזאה המטהרת את הטמא-מת מטומאתו מטהרת אף את המזה מטומאת מי החטאת שנגע בהם.
 - שיטת המגיה בתוספות בנדה והמאירי: קיום המצוה שבהזאת מי החטאת הוא סיבת טהרת המזה.
- שיטת חכמים: המזה טהור, לא שנא הזה על הטמא ולא שנא הזה על הטהור.
 - שיטת התוספות: גזרת הכתוב מטהרת כל נוגע ונושא לצורך כל הזאה.
 - שיטת הרמב"ם: ההזאה המטהרת את טמא מת מטומאתו מטהרת אף את מי החטאת עצמם מטומאתם.
 - שיטת המאירי והשפת אמת: אין בנגיעה של הזאה גדר של נגיעה לדיני טומאה וטהרה.
 - ערוך השלחן: כך הדין בכל התורה כולה.
 - שפת אמת: זהו גדר מיוחד בדיני מי חטאת.
 - שיטת הגר"א והברטנורא: הטהור לחטאת לא נטמא ממי חטאת.
- דינו של הר"ש: מי חטאת לא מטמאים אדם לענין שיחזור ויטמא אותם, אם מפני שהם טמאים כשלעצמם אם מפני שאי-אפשר לקיים את דיני המים ללא דין זה.

¹⁷ ראוי לציין שישנם החולקים על דין זה, למשל תוספות פסחים סט. ד"ה שמא.

ג. דרכי העברת הטומאה

לאחר שסקרנו את האופי היחודי של טומאת מי חטאת, נברר מהן דרכי העברת הטומאה במי חטאת ומה יסודן. המשנה בכלים מפרטת כיצד מי חטאת מטמאים:

אבות הטומאות השרץ ושכבת זרע וטמא מת והמצורע בימי ספרו ומי חטאת שאין בהם כדי הזייה הרי אלו מטמאין אדם וכלים במגע וכלי חרש באויר ואינם מטמאין במשא. למעלה מהם נבילה ומי חטאת שיש בהם כדי הזייה שהם מטמאין את האדם במשא לטמא בגדים (במגע) וחשוכי בגדים במגע. (כלים א', א-ב)

1. שיעור כדי הזאה למשא ולמגע

המשנה לא מציינת שיעור למי החטאת לענין טומאת מגע ומשמע שיטמאו במגע בכל שהוא, אך במשא הם מטמאים רק משיעור כדי הזאה (להלן: שיעור) ובמקרה שכזה הם מטמאים אף את בגדיו של הנושאם. הגמרא לומדת שיעור לטומאת משא מהפסוק:

והכתיב ומזה מי הנדה יכבס בגדיו! – מאי מזה – נוגע. – והכתיב מזה והא כתיב נוגע! ועוד: מזה – בעי כיבוס בגדים, נוגע – לא בעי כבוס בגדים. – אלא, מאי מזה – נושא. – ונכתוב רחמנא נושא, – מאי טעמא כתיב מזה? – הא קא משמע לן: דבעינן שיעור הזאה. (יומא יד.)

בפשט הגמרא הלימוד נובע מבחירת התורה להשתמש בביטוי "ומזה" (למרות שהמזה טהור כאמור) כדי לרמוז שהנושא כשיעור טמא ומטמא בגדיו. הספרי לומד את הפסוק ואת השיעור לטומאת משא בצורה אחרת:

ומזה מי הנדה יכבס בגדיו והנוגע במי הנדה יטמא בין מים למים הכתוב חולק בין מים שיש בהם כדי הזייה ובין מים שאין בהם כדי הזייה שהמים שיש בהם כדי הזייה מטמא אדם לטמא בגדים ומים שאין בהם כדי הזייה מטמא אדם לטמא אוכלים ומשקים. (ספרי במדבר קכט)

הספרי לא לומד מלשון "ומזה" שבפרשה כמו הגמרא, אלא מהכפילות שבפסוק, החזרה על הביטוי "מי הנדה". הבדל נוסף הוא שהספרי לא מבדיל במפורש בין מגע למשא, ואפשר להסיק ממנו שגם מגע במים כשיעור יטמא את האדם לטמא את בגדיו. הקריאה האפשרית הזו בספרי כתובה במפורש בספרא:

כשהוא אומר בכל טמא לרבות את רוב מי חטאת והמשכב ששוה מגען למשאן ועשאן אב הטומאה לטמא אדם ולטמא בגדים. (ספרא ויקרא – דבורא דחובה ח', יג אות ג)

בספרא מפורש אם כן שהנוגע ב"רוב מי חטאת" – כשיעור – מטמא בגדים. הרי לנו מחלוקת בין המקורות התנאיים האם מי חטאת כשיעור מטמאים אדם לטמא בגדים גם במגע. הרמב"ם פרה ט"ו, א פוסק שיש במגע טומאת בגדים, ומקצת אחרונים סערו ורגשו כיצד פסיקתו מתישבת עם הגמרא ביומא. לאמתו של דבר, הרמב"ם עצמו הסביר את שיטתו:

מי חטאת שיש בהן כדי הזאה אף על פי שהן כנבילה וכמרכב שאין מטמאין בגדים אלא הנושאן, הרי הנוגע בהן מטמא בגדים בשעת מגעו משום נושא שאי אפשר שיגע במים שלא יסיט אותן. (רמב"ם שאר אבות הטומאה ו', יג)

שיטת הרמב"ם אם כן, היא כפשט הגמרא שמגע במי חטאת לא מטמא בגדים מצד עצמו, אלא שהנוגע במי חטאת לעולם יסיט אותם, ולכן פוסק הרמב"ם שמגע גם הוא מטמא בגדים. אולם, היו מן האחרונים שהצטרפו, גם אם כהבנה מוטעית בשיטת הרמב"ם,¹⁸ לשיטת הספרא והספרי שמי חטאת שיש בהם כדי הזאה מטמאים אדם לטמא בגדים בין במשא ובין במגע, וכך הבין הר"פ פערלא בדברי רס"ג:

מזה מי הנדה, יכבס, וכן יטמא הנוגע בו. (אזהרות הרס"ג)
אמנם ראיתי באזהרותיו שע"פ עה"ד (דבור לא יהיה לך) שכתב וז"ל ומי נדה כדי הזייה בהגשמתה עכ"ל עיין שם. וכוונתו בזה מבואר למאי דאמרינן (פ"ק דיומא) אפילו למ"ד הזאה אינה צריכה שיעור הני מילי אגבא דגברא אבל במנא צריכה שיעור... ועיקר כוונתו בזה למנות מצות טומאת מי נדה. וע"כ מוכרח שכולל בזה טומאת משא וטומאת מגע כאחת... ואולי אפשר לומר דס"ל דגם בנוגע אם יש בהן כדי שיעור הזאה מטמאין אדם לטמא בגדים. (ספר המצוות לר"פ פערלא עשה קצט-ר)

2. יסוד טומאת בגדים

כדי להבין את יסוד המחלוקת עלינו לברר מהו היסוד שגורר בעקבותיו טומאת בגדים, ומתוך כך להסביר את המחלוקת בין המקורות השונים. כשאנו באים לדון בטומאת בגדים, אפשר להציג שני מודלים מרכזיים:

- א. טומאת משא של נבלה (שאר אבות הטומאה א', א).
- ב. טומאת העוסקים בחטאות הפנימיות ובפרה (שם ו', טו).

¹⁸ עיין למשל רא"ם במדבר י"ט, כא.

בפשטות, טומאת בגדים בשני המקרים נובעת מהיות הטומאה טומאה בפעולה, ולא טומאה בחפץ, דהיינו: בניגוד לדרכי העברת הטומאה הרגילות שהן טומאות הנובעות ממצואות פיזיקליות, טומאות אלו נגררות מהיות האדם פעיל. המתעסקים בחטאות הפנימיות ונושאי נבלה אינם טמאים בגלל מציאות כלשהי הקושרת בינם ובין טומאה, אלא בגלל נקודת המבט של התורה אשר תופשת אותם כפועלים על הקרבן או על הנבלה, וקטגוריה שכזו היא המטמאת אותם. במצב כזה הטומאה אינה מתיחסת אל גופם, אלא אל המעמד האישי שלהם. כאשר המעמד האישי שלהם כטמאים משתקף בגופם – בגדיהם בטלים אל הגוף. זאת בניגוד לדרכי העברת הטומאה הרגילות המתיחסות אל גוף האדם קודם כל, ומתוך כך מגדירות את מעמדו. כלומר, התורה גוזרת דין טומאת בגדים אך ורק כאשר הטומאה מועברת על ידי פעולה של האדם וקביעת מעמדו. מעמד זה מִיָּצֵר מציאות של טומאה גם בגופו של האדם, ובגדיו טפלים לגופו.¹⁹

ההבדל העקרוני בין טומאת משא של נבלה לטומאת העוסקים בחטאות פנימיות ובפרה הוא שאלת מקור הטומאה; במשא נבלה המשא איננו סיבת הטומאה, אלא דרך העברת טומאה מן הנבלה אל האדם. הנבלה מתפקדת כמקור הטומאה, ועל ידי פעולה שהאדם מבצע בנבלה – הטומאה מועברת מן הנבלה אל האדם כגברא, וממילא אל גופו. זאת בניגוד לעוסקים בחטאות הפנימיות, אשר אינם מתעסקים כלל עם אבות טומאה משום סוג. הקרבנות האלו כמובן טהורים לחלוטין, אלא שהתורה גזרה טומאה על העוסקים בהם. בדינים אלו הפעולה איננה דרך להעברת הטומאה, אלא סיבת הטומאה ומקורה, דהיינו, הפעולה מגדירה את העוסקים כמקור טומאה עצמאי.

בהתאם לשני מודלים אלו, עלינו לשאול את עצמנו מהו המודל שהתורה מעתיקה למי החטאת? באופן מידי ניתן לטעון שהשאלה הזו תלויה במחלוקת האו"ש והגבורת ארי: הגבורת ארי טוען שמי חטאת אינם טמאים מצד עצמם. לשיטתו כל עיקר דיני מי חטאת מקבילים לחטאות הפנימיות; פעולה של מגע ומשא בחפץ טהור מגדירה אדם כטמא. לכן הוא יהיה חייב לנסח שתי רמות של פעולה שתהפוך את העוסק למקור הטומאה: כל עוד אין במים שיעור הזאה הם אינם מטמאים בגדים ורק בשיעור הזאה הם יטמאו בגדים. נראה סביר לקשור זאת לטומאת העוסקים במעשי פרה אדומה עצמם: כל עוד אין במים שיעור הם נידונים כחומר שהתורה גוזרת שמירה עליו, ומתבטאת בין השאר בגזרת טומאה. כשיש

¹⁹ ניתן עוד להאריך רבות בטומאת בגדים בטומאות השונות וביחס בין טומאת בגדים במשא לטומאת בגדים במגע, אך אכמ"ל.

במים שיעור הם נידונים כְּמִיָּצָגִים של הפרה האדומה כקרבן, ומטמאים גם את בגדי העוסקים בהם, כשם שהפרה מטמאת את בגדי העוסקים בה. שיעור הזאה אם כן אינו רק שיעור לפעולת הטהרה, אלא שיעור ליצוג של הפרה כקרבן.²⁰

שיטת האו"ש מאפשרת יותר גמישות: כל עוד אין במים שיעור הם מטמאים כמו כל טומאה אחרת, על ידי קשר פיזי. משעה שיש בהם שיעור הם מטמאים בגדים על ידי קטגוריה של פעולה בהם. אפשר להסביר בשיטתו שמדובר על העברת טומאה ממי החטאת אל האדם על ידי פעולה בהם, או לחלופין על הגדרת האדם כמקור טומאה עצמאי על בסיס הקשר של מי החטאת אל הפרה האדומה כקרבן, כנ"ל.

3. אופי מגע ומשא במי החטאת

לאור היסודות שהצבנו בטומאת בגדים ניתן לחזור ולבחון את המחלוקת בין המדרשים למשנה ולגמרא:

אם המודל שממנו מועתקת טומאת בגדים במי חטאת הוא מודל החטאות הפנימיות ומעשי הפרה, מסתבר שנגיעה במים כדי הזאה לא יטמאו בגדים. נסביר: טומאת העוסקים בחטאות הפנימיות היא טומאה הנובעת מהגדרה שלהם כאדם שעוסק בקרבן, ומתוך דיני ההתעסקות הזו הוא טמא. לא מדובר ביצירת קשר עם הקרבן עצמו (שכן הקרבן איננו מקור הטומאה), אלא בפעולה משמעותית הקשורה להוצאתו מחוץ למחנה או לדין שרפתו. במודל הזה כאמור, הפעולה היא סיבת הטומאה עצמה, ולא רק דרך העברת הטומאה.

קשה לטעון (לפחות במסגרת שיטת האו"ש) שמגע יהיה משמעותי מספיק בשביל להגדיר את הנוגע כאדם שעוסק בפרה. משא לעומת זאת הוא תחלת ההזאה, ואין הזאה ללא משא כפי שמעיר הריטב"א:

ואלא מאי מזה נושא. כלומר עושה כעין מזה שהוא נושא. (ריטב"א נדה ט.)

המשא מוחלף בתורה בלשון הזאה, ויתכן שהתורה מצביעה כאן על קשר כלשהו בין המזה לנושא. מכאן ניתן ללמוד שמשא מגלם בתוכו את פעולת ההזאה של מי החטאת, ועל בסיס פעולה זו ניתן להגדיר את האדם כמקור טומאה חדש.

טענה זו נכונה על אחת כמה וכמה אם נבין שמי החטאת מטמאים בגדים מכח יצוג של פרה אדומה, המטמאת אף היא את בגדי העוסקים בה, אף שאיננה מטמאת את בגדי הנוגעים בה, כפי שכתב הרמב"ם:

²⁰ עיין במורה נבוכים ג', מז הקושר את ממד החטאת שבפרה לממד הטהרה שבמימיה.

והפרה עצמה אינה מטמאה לא אדם ולא כלים שנגעו בו, אלא המתעסק בה בלבד הוא הטמא וטעון טבילה ומטמא בגדים כל זמן שעוסק בה. (פרה ה', ב)

אמנם אם המודל המועתק למי החטאת הוא מודל משא הנבלה, הרי שדין טומאת מגע לטמא בגדים יהיה תלוי בשאלה האם ניתן לראות גם במגע פעולה של טומאה, ולא רק יצירת קשר פיזי. על פי זה השיעור מתמקד בחשיבות מי החטאת, וקובע שרק במים כשיעור תהיה אפשרות להתיחס אליהם כיחידה עצמאית ולא רק כחפץ, יחידה עצמאית שהאדם מקיים יחס עמה. האם גם מגע יכול להוות התייחסות של האדם אל המים?

ונ"ל דלהכי לא אוקמא במגע ולענין כיבוס דא"כ הוה משמע במגע לענין כיבוס ובמשא טהור גמור והא לא אשכחן טומאה דלא מטמיא אלא במגע לענין כיבוס ובמשא טהורה. (תוספות יומא יד. ד"ה אלא)

התוספות טוענים שלא תתכן הלכה שמגע הוא פעולה של הטמאות ומשא איננו פעולה של הטמאות, אך כן יתכן דין הפוך: "מגע" ברמה הכי בסיסית הוא השקה בין שני אובייקטים, וברמה נוספת ניתן לתאר חיכוך שכזה כפעולה שהם מבצעים אחד בחברו. המילה "משא" לעומת זאת מתארת לא רק ארגון מרחבי של משקלים שונים, אלא תאור של יחסי גומלין בין שני אובייקטים, כלומר – פעולה שהנושא פועל בנישא. ראייה לתפיסה הלכתית זו של מושג המשא נמצאת בדברי הברטנורא:

ואין לך טמא טומאת משא אלא האדם בלבד, ולא כלים ולא אוכלים ומשקים, שאם היו כלים רבים זה על גב זה ונבלה או מי נדה בכלי העליון, לא נטמאו הכלים התחתונים במשא כל זמן שלא נגעו בנבלה או במי הנדה. וכן אוכלים ומשקים אין טמאים טומאת משא, דגבי טומאת משא כתיב לכם, ודרשינן לכם הם מטמאים במשא ואין מטמאים לא כלים ולא אוכלים ומשקים במשא. (ברטנורא כלים א', ב)

מפורש בברטנורא שמשא הוא טומאה הנוצרת רק על ידי האדם, וההסבר הפשוט ביותר הוא שרק האדם מבצע פעולה, ושאר הנטמאים והמטמאים מקיימים מציאות אך לא פעולה. ממילא דברי התוספות יובנו: מגע מטמא מכח המציאות הפיזיקלית שכוללת השקה בין אב הטומאה לאדם, ולכן האדם כחפץ יטמא, בניגוד למשא שמטמא את האדם כפועל על אב הטומאה, ולא מתוך מציאות מסוימת. לכן לא תתכן טומאה שבה מגע יטמא בגדים ומשא לא יטמא בגדים.

אם כנים דברינו, המחלוקת על טומאת מגע מי חטאת לטמא בגדים תוסבר בשני אופנים:

- הספרי והספרא המטמאים אף בגדי הנוגע במי חטאת כשיעור סבורים שמקור הטומאה הוא מי החטאת הטמאים בפני עצמם. מגע ומשא הן פעולות המקשרות את האדם אל מי החטאת ומגדירות אותו בגברא כטמא. לעומתם המשנה והגמרא המטהרות את בגדי הנוגע במי החטאת סבורות שסיבת הטומאה היא הפעולה במי החטאת ולא מי החטאת עצמם, ורק המשא הוא התעסקות מספקת כדי לְיַצֵר מעמד טומאה חדש על הנושא.
- לכולי עלמא מקור הטומאה הוא מי החטאת עצמם, והמשא הוא דרך לקשר את האדם אליהם. אלא שלדעת הספרי והספרא מגע גם הוא פעולה חשובה ומספיקה כדי לְיַצֵר יחס בין הנוגע למי החטאת, וְאֵלוּ לשיטת המשנה והגמרא רק משא הוא פעולה משמעותית מספיק כדי להחשיב את הנושא כמְיַצֵר פעולה בחפץ.

4. משא בפחות מכשיעור

הנחנו עד כה שפחות מכשיעור איננו מטמא במשא, אלא רק במגע, כפי שעולה משיטת הרמב"ם ומשיטת התוספות. אמנם המאירי סבור שמי חטאת מטמאים במשא בכל שהוא, ושיעור כדי הזאה איננו גדר בעצם טומאת משא אלא קיים רק לענין טומאת בגדים:

הנושאים שלא לצורך הזאה טמא אף בכל שהוא ואינו טעון כיבוס בגדים נשא מהם בכדי שיעור הזאה טעון כיבוס בגדים. (בית הבחירה יומא יד.)

המאירי מניח כדבר מובן מאליו שמשא מטמא אף ללא שיעור, בניגוד להנחה שהנחנו עד כה, ואם נשא כשיעור נטמאו בגדיו. אם כן, הרי שיש שני דינים בטומאת משא לשיטתו. נראה שההסבר הסביר ביותר לשיטתו הוא שטומאת משא בפחות מכשיעור מטמאת משום שמי החטאת עצמם הם טמאים כשיטת האו"ש, וכך הם מטמאים את האדם על ידי הפעולה המתבצעת בהם אך אין כאן טומאת בגדים.²¹ לעומת זאת, מי חטאת כשיעור מְיַצְגִים את הפרה האדומה אשר מטמאת את העוסקים בה ואת בגדיהם (כמו בעוסקים בחטאות).²²

²¹ יתכן כמובן שלשיטת המאירי משא יכול להכלל בקטגוריה של טומאה על ידי יצירת קשר פיזי, ולא על ידי קביעת מעמד בגברא.

²² יתכן כמובן לבנות מערכים אחרים על מנת להסביר את השיטה המובאת במאירי. כך לדוגמה יצטרך הגבורת ארי לתאר מערכת של מי חטאת המגדירים אדם כטמא משום הזהות העצמית שלהם, וטומאה נוספת ממי חטאת כשיעור שיטמאו כמְיַצְגִים את הפרה האדומה.

5. סיכום הפרק:

- מי חטאת כשיעור מטמאים את הבגדים:
 - משנה וגמרא: על ידי משא.
 - הסבר א': שיעור מי חטאת מְיַצֵר זיקה אל הפרה האדומה, והנושא מוגדר כטמא מצד עצמו כמו העוסקים במלאכת הפרה.
 - הסבר ב': רק משא כשיעור מְיַצֵר קשר מספיק משמעותי אל מי החטאת המטמאים על ידי פעולה המתבצעת בהם.
 - ספרא וספרי: על ידי משא ועל ידי מגע.
 - הסבר: גם מגע במים כשיעור וגם משא של מים כשיעור מְיַצְרִים קשר משמעותי אל מי החטאת המטמאים על ידי פעולה המתבצעת בהם.
- מאירי: מי חטאת שאין בהם כשיעור מטמאים במשא אף שאינם מטמאים בגדים.
 - הסבר: משא מי חטאת בכל שיעור מטמא על ידי יצירת קשר משמעותי אליהם המטמא על ידי פעולה או לחלופין על ידי קשר פיזי. משא מי חטאת כשיעור מטמא על ידי יצירת זיקה אל הפרה האדומה המטמאת את העוסקים בה.

ד. מי חטאת פסולים

המשנה במסכת פרה קובעת שמי חטאת פסולים ממשיכים לטמא:

מי חטאת שנפסלו מטמאין את הטהור לתרומה בידיו ובגופו ואת הטהור לחטאת לא בידיו ולא בגופו נטמאו מטמאים את הטהור לתרומה בידיו ובגופו ואת הטהור לחטאת בידיו אבל לא בגופו. אפר כשר שנתנו על גבי המים שאינן ראויין לקדש מטמאין את הטהור לתרומה בידיו ובגופו את הטהור לחטאת לא בידיו ולא בגופו. (ט', ח—ט)

1. תוקף הטומאה

כאמור, המושגים 'טהור לתרומה' ו'טהור לחטאת' הם מושגים שקיימים רק מדרבנן, הדורשים הכנה חמורה יותר לחטאת מאשר לתרומה, ולתרומה מאשר לחולין. לכן לכאורה דברי המשנה תמוהים מאד: כיצד המים לא מטמאים לענין חטאת החמורה אך כן מטמאים

לענין תרומה הקלה? דברים אלו קשים במיוחד אם הטומאה המדוברת כאן היא טומאה דאורייתא, שהרי ההבחנות בין סוגי טהרות שונים לא קיימות מדאורייתא. הגר"א בֶּסֶס על משנה זו את שיטתו שהטהור לחטאת לא נטמא ממי החטאת, ואלו הטהור לתרומה בלבד אכן נטמא. ברם, כפי שכבר עמדנו על כך, שיטתו של הגר"א בעיתית ושנויה במחלוקת. לכן, ננסה לעמוד קודם כל על יסוד הטומאה, כדי שנוכל להסיק את אֶפֶיה. הברטנורא חֲדָשׁ שכל טומאה זו אינה אלא מדרבנן:

וטומאה זו דרבנן היא, דמדאורייתא כיון שנפסלו פרחי מהן טומאתן החמורה. ומשום הכי תני מטמאין את האדם הטהור לתרומה, דמשמע דוקא לתרומה אבל לא לחולין:

למרות ההגיון בשיטת הברטנורא והישוב של המשנה בעזרתו,²³ מדרש הלכה מפורש בספרי לומד אחרת כשמנסה למצוא מקור לשיעור לענין טומאה:

הכתוב חולק בין מים שיש בהם כדי הזייה ובין מים שאין בהם כדי הזייה... אתה אומר לכך בא או לא בא אלא לחלוק בין מזה לנוגע... אין לי אלא טהורים, טמאים מנין? אמרת קל וחומר הוא: אם טהורים מטמאים, קל וחומר לטמאים. אין לי אלא כשרים, פסולים מנין? אמרת קל וחומר הוא אם כשרים מטמאים, קל וחומר לפסולים. הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון בין מים למים הכתוב חולק (ספרי במדבר קכט)

הרי לנו מפורש במדרש ההלכה שמים פסולים טמאים ומטמאים מדאורייתא. אמנם, היו אחרונים שרצו לפטור מדרש זה כאסמכתא בעלמא,²⁴ אך קשה לקרוא כך את המדרש, שהרי המדרש מציג את טומאת מי חטאת פסולים כדרשה עדיפה ללימוד מהפסוק, אך דוחה זאת משום הקל וחומר. כלומר אם לא היה כאן קל וחומר של ממש, הייתה טומאה זו נלמדת מהפסוק, וממילא קשה לומר שכונת המדרש לאסמכתא.²⁵ למדרש הלכה זה נוספו אחרונים שחלקו גם הם על הברטנורא הזה.²⁶

²³ אף כי הוא אינו פותר עדיין את השאלה כיצד דיני תרומה יהיו חמורים יותר מדיני חטאת, בניגוד לכל המוכר לנו בדיני טומאה וטהרה.

²⁴ עיין לדוגמא ערוה"ש טהרות ע"ח, ד.

²⁵ אמנם המדרש עצמו אינו מחלק בין הטהור לחטאת ובין הטהור לתרומה, אך מכיון שלא מצאתי מקור חבר אחר לדברי המדרש, נראה סביר ומתבקש לתלות את דינה של המשנה במדרש עצמו. ברם, יתכן לתרץ שהמדרש כאן הוא בשיטת בית הלל הסבורים שמי חטאת שנעשתה מצוותן מטמאים, ויתכן שלשיטתם הוא הדין אף למי חטאת שנפסלו, ועיין לקמן.

²⁶ עיין משנה אחרונה פרה ח', ט וכן שהם וישפה פרה אדומה ט"ו, ב.

אמנם, קשה לדחות את דברי הברטנורא, גם בגלל החלוקה של המשנה בין טהור לחטאת ובין טהור לתרומה – חלוקה שקיימת לכאורה רק מדרבנן, כאמור – וגם בגלל המספר הרב של ראשונים ואחרונים שסברו כמותו שמי חטאת שנפסלו לא מטמאים עוד מן התורה.²⁷ דומני שניתן להוכיח שלשיטת הרמב"ם מי חטאת פסולים מטמאים מדאורייתא מהלכה שנרחיב בה בהמשך:

פּרָה שֶשֶׁת מֵי חֹטֵאת אִף ע"פ שֶנֶשְׁחֹטָה בְּתוֹךְ כ"ד שְׁעוֹת בְּשֶרָה טָהוֹר שֶנֶאֱמַר לְמִשְׁמַרְתָּ לְמֵי נְדָה, בְּזִמְנָן שֶהֵן שְׁמוֹרִין אִינְן בְּטָלִין, אֲבָל בְּזִמְנָן שֶשֶׁתֶּאֱתָן פְּרָה בְּטָלוּ שֶהָרִי אִינְם שְׁמוֹרִין. (רמב"ם פרה ט"ו, ז)

הרמב"ם לומד כאן מן הפסוק שמי חטאת שפרה שתתה מהם אינם מי חטאת עוד, ולכן אינם מטמאים. מים אלו ודאי נפסלו לשיטת הרמב"ם, שהרי פסק (ט', יב) שמאגר מי חטאת שחיה או בהמה שתתה מהם פסולים – קל וחומר למים שבפיה ובמעיה – ואף על פי כן נצרך הרמב"ם לגזרת הכתוב שהמים הללו בטלים. מה מלמד הפסוק על בטלת המים שנפסלו בכל מקרה, אם לא את טהרתם? כך נראה לענ"ד בשיטת הרמב"ם.

2. היחס בין כשרות המים לטומאה

סביב המשנה נחלקו הרמב"ם והר"ש במחלוקת גרסאות שקשורה קשר הדוק לאופי טומאת מי חטאת:

אִפְרָ כֶּשֶׁר שֶנֶתְנוּ עַל גְּבֵי הַמַּיִם שֶאִינְן רְאוּיִן לְקַדֵּשׁ מִטְּמֵאִין אֶת הַטָּהוֹר לְתֵרוּמָה בִּידֵיו וּבְגוֹפּוֹ אֶת הַטָּהוֹר לְחֹטֵאת לֹא בִּידֵיו וְלֹא בְּגוֹפּוֹ. (משנה פרה ט', ט)

הרמב"ם מבין שמדובר בדיון זהה לדינה של המשנה הקודמת, העוסקת בטומאת מי חטאת לחזור ולטמא את עצמם, יוצא שלשיטת הרמב"ם אין הבדל בין מי חטאת שהיו כשרים ונפסלו למי חטאת שנעשו בפסול מלכתחילה. הר"ש לעומתו גורס במשנה אחרת, ולדבריו המשנה עוסקת בטומאת משקים בלבד, ואין בה כלל עיסוק בטומאת מי חטאת:

מִטְּמֵאִין – יְדֵי הַטָּהוֹר לְתֵרוּמָה מִשּׁוּם מִשְׁקִים שְׁפוֹסְלִים אֶת הַיָּדִים.

וְאֵת יְדֵי הַטָּהוֹר לְחֹטֵאת – כְּלוֹמֵר כִּמוֹ כֵּן צְרִיךְ לְהַטְבִּיל אֶת הַיָּדִים.

לֹא בִּידֵיו וְלֹא בְּגוֹפּוֹ – כְּלוֹמֵר לֹא נִטְמָא גּוֹפוֹ לֹא לְתֵרוּמָה וְלֹא לְחֹטֵאת בֵּין שֶנֶגַע בִּידֵיו בֵּין שֶנֶגַע בְּגוֹפּוֹ. (ר"ש שם)

²⁷ להרחבה עיין באנצ'ת מה, 'מי חטאת', עמ' תשסז–תשסח, הערה 1240.

הנחה מובלעת בגרסתו במשנה היא שהטהור לתרומה לא נטמא כלל במי חטאת שלא נתקדשו כמו שצריך מצד היותם מי חטאת, אלא כדין משקים טמאים בלבד.²⁸ כלומר, לשיטת הר"ש מי חטאת שנפסלו מטמאים אך ורק אם היו כשרים להזאה, אך אם מתחלת יצירתם הם היו מים שאינם ראויים לקידוש מי חטאת – הם טהורים לחלוטין, בניגוד לגרסת הרמב"ם במשנה.

נראה שמחלוקת הגרסאות של הר"ש והרמב"ם יכולה לשקף מחלוקת יסודית בנוגע לטומאת מי חטאת: לשיטת הר"ש והברטנורא, טומאת מי חטאת יונקת מהמעמד שלהם כמטהרים, וכיון שהם מטהרים, התורה גוזרת עליהם טומאה. ממילא אם מי החטאת לא נעשו כשרים מעולם לטהר, לא תהיה בהם טומאה כלל.²⁹ לעומתם, הרמב"ם תולה את טומאת מי החטאת בתערובת המים והאפר, ולשיטתו מי חטאת מטמאים לא מצד יכולת הטהרה שלהם, אלא מעצם השם שלהם כמי חטאת. יתכן אף להוסיף שלדעת הרמב"ם מי חטאת מנכחים ברובד מסוים את הפרה עצמה, ומגלמים את הפרה כקרבן, ולכן מטמאים כשם שהפרה מטמאת את העוסקים בעבודתה.³⁰

בתוך השיטה העקרונית של הר"ש, שטומאת מי החטאת קשורה בתפקודם כמטהרים, וללא שעת כושר להזאה אין בהם טומאה, יש להבחין בין שני גוונים: בפשט הר"ש מי חטאת שנפסלו מטמאים מדאורייתא, וכך גם בספרי. לעומתו הברטנורא סבור שמי חטאת שנפסלו טהורים לחלוטין מדאורייתא, ומטמאים אך ורק מדרבנן. כלומר לר"ש טומאת מי חטאת תלויה בשעת כושר בעבר, ולשיטת הברטנורא כדי לטמא מדאורייתא על מי החטאת להיות כשרים בשעת העברת הטומאה.

נראה שלר"ש טומאת מי חטאת היא טומאה הקשורה בעצם החפץ של המים (שהוגדר בשעה שהוכשרו לטהר), ואף לאחר שהמים נפסלו מהזאה – טומאתם לא פקעה. לעומתו, הברטנורא סבור שטומאת מי חטאת היא דין בהכשר שלהם להזאה, ולא גדר בעצם החפץ. מסתבר שהר"ש יסבור כשיטת האור"ש לעיל, שמי חטאת הם אב הטומאה בעצמם. כיון שמי חטאת מטמאים אף לאחר שנפסלו מהזאה – קשה לומר שהטומאה שלהם איננה דין

²⁸ במהלך דיוננו לא ננסה לבאר את שיטת הר"ש בטומאת ידים.

²⁹ אמנם הברטנורא במשנה ט מסביר כמו הרמב"ם שדין מי חטאת שמעולם לא היו ראויים להזאה מטמאים כמו מי חטאת פסולים רגילים, אך כמובן לשיטתו טומאה זו דרבנן, ודברינו מתייחסים לדינה של תורה.

³⁰ כפי שהצענו לעיל בנוגע לטומאת משא במי החטאת. אם פרשנות זו נכונה, יתכן להציע שיטה תאורטית שמי חטאת שמעולם לא היו כשרים לא יטמאו כלל בפחות מכשעור, אך כן יטמאו כשיש מהם כשעור, אלא שלמעשה לא מצאתי שיטה שכזו.

בחפצא, אלא יחס אל הנוגע בהם.³¹ לעומתו הברטנורא יכול לסבור גם כגבורת ארי, שמי חטאת מגדירים אחרים כטמאים אם הם כשרים, וזהו דין בהכשר שלהם לטהרה, אך גם יוכל לסבור כאו"ש, ולטעון שמי חטאת הם אב הטומאה בפני עצמם, אך טומאה זו מתיחסת לדינם כמטהרים ולא לחפץ שלהם.

3. טהור לתרומה וטהור לחטאת

אם אכן מי חטאת פסולים מטמאים מדאורייתא, כפי שהסקנו מן הספרי, מדוע ישנה חלוקה בין טהור לחטאת לטהור לתרומה?

הר"ש מפרש משנה זו לשיטתו דלעיל שמי חטאת לא מטמאים לענין טומאת מי חטאת עצמם, אך כן מטמאים לכל ענין אחר. ממילא, כשהמשנה מטהרת את הטהור לחטאת כְּנִתָּה שהוא נטמא כמו כל אדם אחר, מלבד לדיני חטאת, ולענין פסילת מי החטאת. אין לראות בפירוש שכזה הוצאת המשנה מפשטה, שהרי הטהור לחטאת שנשמר על עצמו בחומרה רבה כל כך מעונין, על דרך הכלל, דוקא במי החטאת עצמם, ולנושא שבו הוא עוסק – מי החטאת – הוא טהור. נראה גם שזו כונתו של הרמב"ם בפירוש המשניות בכתבו:

ואם היה טהור לחטאת כלומר להתעסק במלוי ובקדוש ובהזאה הרי הוא נשאר בטהרתו

ולא טמאוהו, בין שנגע בידיו או בגופו, מפני שהן ממין הדבר שהוא טהור לו.³²

(רמב"ם בפהמ"ש פרה ח', ט)

הסברו של הר"ש לא יועיל לנו לשיטת בעלי התוספות בפסחים, שכפי שביארנו, חולקים עליו במפורש. יתכן שבשיטת בעלי התוספות נאלץ להסביר כשיטת הברטנורא שמדובר בדין דרבנן בלבד, ולכן הוא מושפע ממעלת הטהרה שאליה הנוגע נטהר, אך כאמור, שיטה זו נסתרת ממדרש ההלכה. כדי לתרץ את המשנה, העמיד המשנה אחרונה אוקימתא:³³

ואפשר דס"ל לצורך הזאה אחרת ממי חטאת כשרים נגע באלו לצורך גופן או מקומן או

כה"ג כל שלצורך הזאה כשרה לא מיטמא. (משנה אחרונה פרה ח', ט)

³¹ כזכור, כך אכן הצענו כשהסברנו את שיטתו שמי חטאת לא מטמאים לחזור ולטמא את עצמם.

³² מפשט דברי הרמב"ם ניתן היה להבין שהוא סבור כדברי הגר"א, אולם דברי הגר"א קשים מסברא וקשים מן המקורות, ולכן העדפנו לפרש את דברי הרמב"ם על בסיס שיטת הר"ש, שיש לה יסודות בדברי התוספתא והירושלמי.

³³ אמנם המשנה אחרונה עוסק בדברי הרמב"ם, אך לשיטתנו בדבריו אין טהרה לנוגע במי החטאת לצורך שאיננו הזאה ממש, ואף אין צורך לתרץ כך ברמב"ם על בסיס פירושו למשנה עצמה.

המשנה אחרונה מעמיד את דין המשנה בנגיעה לצורך הזאה. לפי דברי המשנה אחרונה, חידושה של המשנה איננו טהור של הטהור לחטאת, אלא החידוש שכל אדם שטהור לתרומה בלבד – נגיעתו במי החטאת נחשבת נגיעה שלא לצורך, ולכן יטמא. ההגיון בדין זה הוא ברור: כיון שחכמים תיקנו שהמזה צריך להטהר במיוחד לחטאת, כל נגיעה של אדם שאיננו טהור לחטאת כבר נחשבת כנגיעה שלא לצורך מדאורייתא, כיון שחכמים לא מאפשרים הזאה שכזו. אין ספק שזהו הפירוש העדיף ביותר לשיטת התוספות.³⁴

ה. פרה ששתתה מי חטאת

המשנה בפרה ט', ה מביאה שני מקרים שנחלקו בהם רבי יהודה וחכמים:

מי חטאת שנפסלו לא יגבלם בטיט שלא יעשם תקלה לאחרים רבי יהודה אומר בטלו

פרה ששתתה מי חטאת בשרה טמא מעת לעת רבי יהודה אומר בטלו במעיה:

מפורש בשיטת רבי יהודה שלא כל מי חטאת פסולים ממשיכים לשמור על טומאתם, שכן טיט ממי חטאת ובשר פרה אינם שייכים בהזאה. עלינו לברר אילו סוגי פסולים מטהרים את מי החטאת, ואילו מאפשרים למי החטאת לשמור על טומאתם.

לכאורה נראה שיש עקביות במחלוקות, והן קשורות אחת בשניה: לשיטת חכמים בשני המקרים מי החטאת הללו עדיין מטמאים, ואילו לרבי יהודה הם אינם מטמאים. מקור המחלוקת על פרה מובא בתוספתא מקואות (צוקרמאנדל) ז', יא ובספרי (במדבר כד, יצוטט להלן). אמנם, הגמרא בפסחים העוסקת רק במקרה השני במשנה, פרה ששתתה, מתלבטת איך לפרש את דעת רבי יהודה, ואולי גם את דעת תנא קמא:

אמר רב נחמן בר יצחק: תא שמע, פרה ששתתה מי חטאת – בשרה טמא, רבי יהודה

אומר: בטלו במעיה. ואי סלקא דעתך מכלים הוא דהדר ביה, אבל באוכלין כרבי יוסי

ורבי שמעון סבירא ליה – אמאי בטלו במעיה לגמרי? נהי דטומאה חמורה לא מטמאו,

³⁴ אם נרצה להמנע מאוקימתא בדברי המשנה, ולפרש אותה כפשטה, יתכן להסביר שטהור לחטאת הנוגע במי חטאת טמאים נחשב לעולם כמי שנוגע לצורך, ולכן לשיטת התוספות יהיה טהור. זאת בניגוד לטהור לחטאת הנוגע במי החטאת הכשרים, שנידון ככל נוגע אחר. להסבר זה נאמר שמי חטאת הם אב הטומאה (כשיטת הא"ש) ומטמאים את הנוגעים בהם כחלק מדיני השמירה הכלליים שהתורה מצַוה עליהם (פסול היסח הדעת לדוגמא). כאשר מדובר במגע או משא לצורך הזאה – מי החטאת עודם נחשבים כשמורים, משום שיעודם המקורי עוד נשמר, ולכן לא יטמאו כלל, זאת בניגוד לנוגע סתם במי החטאת. לעומת זאת, כאשר מי חטאת נפסלים, הם אינם יכולים עוד לשמש להזאה, אך עצם הטומאה הקבועה בהם לצורך שמירתם לא פוקעת. כיון שהם עוד לא יכולים לשמש להזאה, אך הם מטמאים רק את מי שאינו נשמר מהם – גדר ה'לצורך', דהיינו השמירה על מעמדם וההיזהרות בהם, מתרחב מצורכי הזאה לכל אדם המתיחס אליהם בריצנות הראויה, מושג שנקבע על ידי חז"ל ב'טהור לחטאת'.

טומאה קלה מיהא ניטמאו! – מאי בטלו במעיה נמי – בטלו מטומאה חמורה. אבל טומאה קלה מטמאו, מכלל דתנא קמא סבר טומאה חמורה נמי מטמאו? הא בשרה טמא קתני! – כולה רבי יהודה היא, וחטורי מיחסרא והכי קתני: פרה ששתתה מי חטאת – בשרה טמא, במה דברים אמורים – טומאה קלה, אבל טומאה חמורה – לא. שרבי יהודה אומר: בטלו במעיה. רב אשי אמר: לעולם בטלו במעיה לגמרי, משום דהוה ליה משקה סרוח. (פסחים יז: – יח.)

הגמרא מציגה מספר פסקים אפשריים בבשר פרה ששתתה מי חטאת:

- א. בשר הפרה מטמא טומאה חמורה (הבנה בתנא קמא שנדחתה).
 - ב. בשר הפרה מטמא טומאה קלה (ר' יהודה בלישנא קמא, תנא קמא בלישנא בתרא).
 - ג. בשר הפרה טהור לחלוטין (ר' יהודה בלישנא בתרא).
- האפשרות שלכאורה נדחתה בגמרא, מועלית בחזרה על ידי פרשני המשנה והגמרא, וכך כותב הרש"ש על המשנה:

ולעד"נ דע"כ לא דקדק הש"ס בפסחים שם מדקתני בשרה טמא מכלל דטומאה חמורה לא מטמאו אלא למאי דחי דר"י נמי מודה בטומאה קלה. אבל לשנויא דר"א שם דר"י מטהר לגמרי (וכן לרנב"ש שם) י"ל דלת"ק אפי' טומאה חמורה נמי מטמאו ונקיט בשרה משום רבותא דר"י דמטהר אפי' הבשר.³⁵ (רש"ש פרה ט', ה)

אם כן, מצאנו שלש שיטות אפשריות בטומאת הפרה. ננסה להבין את השיטות השונות ולאחר מכן נחזור לבאר את ההבדל האפשרי בין פרה ששתתה מי חטאת לטיט מגובל במי חטאת. שיטת תנא קמא המטמא את בשר הפרה טומאה חמורה חייבת להניח שמי החטאת לא נטמעו, ועודם קיימים כישות עצמאית, הנכללת בפרה.³⁶ אפשר להבין דין זה באחת משתי דרכים:

- א. המים נטמעו בפרה, אך כיון שהם בבירור קיימים עדיין מבחינה פיזיקלית, אפשר להתיחס אליהם כאל יחידה פיזיקלית מובחנת, וכפי שהצענו בשיטת הר"ש – הטומאה מתיחסת לממד הפיזי של המים.

³⁵ אמנם בהמשך שם מעלה הרש"ש אפשרות שתנא קמא במשנה מטהר מטומאה חמורה, אך מודה שהמחלוקת בספרי מתיחסת אף לטומאה חמורה, וכן ברמז בדברי המהר"ם חלאווה המובא לקמן, וכן בעמק הנצי"ב, וכך עולה מפירוש המשניות לרמב"ם ועוד.

³⁶ מודל דומה לכך ניתן לראות במשנה אהלות י"א, ז, האומרת שכלב שאכל מבשר המת ועוד לא עבר משך זמן מסוים (הנתון במחלוקת תנאים) עד שהוא מת – בשר המת שבתוכו מטמא באהל.

ב. אפשרות פחות סבירה היא שלדעת תנא קמא המים עצמם עדיין קיימים לא רק כיחידה פיזיקלית, אלא גם כאובייקט הלכתי מובחן ונפרד (גם אם אי אפשר בפועל לסנן אותו מהעצמים שסביבו), ובמסגרת זו עדיין יש להם שם מי חטאת המטמא אותם – כפי שהצענו בשיטת הרמב"ם.

ננסה לעמוד על יסוד שתי השיטות המקבילות, הסבורות שהפרה איננה מטמאת יותר טומאה חמורה; נראה מדוע פוקעת הטומאה החמורה של הפרה לשיטות אלו, ובמה חלוקה עליהם השיטה שהפרה עודנה מטמאת בטומאה חמורה.³⁷ מצינו מספר סיבות מדוע הפרה לא תטמא עוד טומאה חמורה לאחר שתיית מי הפרה. סיבה אחת היא דרשת הספרי, המובאת גם בתוספתא דמקואות:

הרי הוא אומר והיתה לעדת בני ישראל למשמרת למי נדה כשהם שמורים הרי הם מי נדה.³⁸ (ספרי במדבר קכד)

פשט דברי הספרי מתפרש על פסול היסח הדעת, ובכיוון זה הלכו גם בעלי התוספות:

הא בשרה טמא קתני – משמע דוקא בשרה אבל אדם וכלים לא והיינו משום דנפסלו בהיסח הדעת. (תוספות פסחים שם)

לשיטת התוספות פסול היסח הדעת מפקיע את טומאתם החמורה של מי חטאת, אך הם עודם בטומאתם הקלה, כיון שכאשר טמאו טומאה חמורה טמאו משום שם המשקה שעליהם, ולכן גם בעודם פסולים עדיין הם מטמאים כמשקים. נראה שהתוספות שואבים את שיטתם מן הדרשה בספרי דלעיל, שבזמן שמי החטאת אינם שמורים הם אינם מטמאים. היכן עובר הגבול לשיטת התוספות בין פסול המשאיר את המים בטומאתם לפסול המפקיע את טומאתם? הרש"ש (שם) התקשה בכך אף הוא:

ד"ה הא משום דנפסלו בהסה"ד ק"ל הא תנן התם מ"ח מי חטאת שנפסלו מטמאין אה"ט לתרומה כו' ובר"ש פ"ח מ"ב כתב להדיא דכשנפסלו בהסה"ד מטמאין כלים.³⁹

³⁷ במסגרת הדיון בשיטה זו נכנסים הפרשנים לשאלה מה מעמד המים לאחר שפוקע מעמדם כאב הטומאה, והאם יתכן שיטמאו טומאה קלה מסיבות שונות. במאמר נתמקד רק בשאלת פקיעת הטומאה החמורה, ולא בדרך יצירת הטומאה הקלה.

³⁸ אמנם, היו שהבינו בכסף משנה שדרשת הספרי משיקה לדברי רב אשי בסוגיא בפסחים, אך רבים מן האחרונים חלקו על כך.

³⁹ הרש"ש שם תירץ שבמקרה זה בטל שם חטאת מן המים לגמרי, ובעצם גרר את התוספות לשיטתו של רש"י. אולם קשה לומר כן משום שאין לזה רמז בדברי התוספות כלל.

יתכן להסביר את דברי התוספות על בסיס ההבנה שהצענו בשיטת הר"ש על טומאת מי חטאת לחזור ולטמא אחרים: כזכור, הצענו שמי חטאת מטמאים כמעין גזרה מדאורייתא שנועדה לשמור על מי החטאת, ולמנוע מגע לא מבוקר במים, כחלק מדיני השמירה הכלליים עליהם. לכן הם נפסלים כאשר טמא נוגע בהם, על אף שהם עצמם כבר טמאים.⁴⁰ על פי הסבר זה, יתכן שמי חטאת שנפסלו בהיסח הדעת אינם מטמאים יותר, פשוט משום שאינם שמורים עוד. מטרת הטומאה שלהם היא לשמור עליהם, ומשעה שלא נשמרו ונפסלו על ידי היסח הדעת, תוספת טומאה לא תועיל כלל לשמור עליהם, ועל כן אינם מטמאים עוד. בגמרא מועלית אפשרות שבשר הפרה טהור לחלוטין ואין בו טומאה כלל וכלל מטעם 'משקה סרוח', דהיינו פגם בקטגוריה של מים החטאת כ'מים'. בתוספתא מובאת מחלוקת תנאים על משקה סרוח:

ר' אלעזר אומר משקה סרוח הרי טהור אמרו לו אין משקה יוצא ידי הפרה ואף לא ידי עופות: (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ט', יב)

התוספתא עוסקת כמובן במשקים טמאים רגילים, ובהם נחלקו חכמים ורבי אליעזר. יתכן להסביר שמחלוקת תנא קמא ורבי יהודה כאן היא בדיוק מחלוקתם של רבי אליעזר וחכמים, ואכן כך מסביר הנצי"ב בעמק הספרי. לשיטה זו, כולם מסכימים שהגדרת הטומאה של מי חטאת תלויה בהיותם "מים", אלא שנחלקו האם משקה סרוח נחשב עדיין משקה (או לחלופין – האם משקה סרוח יוצא מידי טומאתו).

אמנם, מובן שאין הכרח להתאים בין שיטות חכמים ורבי אלעזר בתוספתא לדין מי חטאת, משני כיוונים שונים:

יתכן שמשקים טמאים לא יוצאים מטומאתם על ידי שתייה לשיטת חכמים כיון שהם טמאים בעצם החפצא שלהם, והטומאה רובצת על ההיבט הפיזיקלי שבהם. זאת בניגוד למי חטאת, שהעלינו אפשרות כי הם טמאים מצד דינם, ולכן כשיופקע דינם לא יטמאו עוד (בדומה להבנה שהצענו בשיטת הברטנורא לעיל בפקיעת טומאת מי חטאת לאחר פסולם). במקביל יתכן שמשקים טמאים יוצאים מידי טומאתם כאשר פוקע מהם שם המשקה לשיטת רבי אלעזר, אך מי חטאת לא תלויים בשם משקה כדי לטמא. המהר"ם חלאווה מציע אפשרות זו במפורש:

⁴⁰ עיין לעיל הערה 34 כיצד כיוון זה יכול להשתלב גם בדין טומאת מי חטאת פסולים.

ומשני דלא הדר ביה אלא הכא שאני משום דהוה ליה משקה סרוח וכתוב וכל המשקה אשר ישתה בראוי לשתי' ורבנן פליגי עליה בהא משום דהוה ליה הוא עצמו אב הטומאה אבל במשקין המקבלין טומאה מודו דכל שהן סרוחיין אינן מטמאין כדלקמן גבי פרש. (מהר"ם חלאווה פסחים יז: ד"ה ר' יהודה)

לשיטת המהר"ם חלאווה חכמים סבורים שמי חטאת ממשיכים לטמא אף אחר שנסרחו משום שהם אב הטומאה. יתכן שכונתו היא פשוט שטומאת מי חטאת לא נובעת מהיותם משקים – כמו כל משקה טמא אחר – אלא משום עצם שמם כ'מי חטאת', ואין צורך כלל שיהיו משקה.⁴¹

מדברי רש"י בסוגיא בפסחים עולה כיוון נוסף לפסול שיפקיע את הטומאה ממי החטאת:

נהי דטומאה חמורה לא מטמאו אם נגעו אדם וכלים בהן בתוך המעים דהא אין שם מי חטאת עליהן, טומאה קלה, כגון את הבשר, לטמאו, דהא משקין בעלמא נניהו, ושם טומאה לא פקע מינייהו, דניטמאו מחמת עצמן דאין נגיעה גדולה ממה שהן נוגעין בעצמן, וכי אזיל שם מי חטאת מינייהו הוו להו משקין שנגעו במי חטאת. (רש"י פסחים יח. ד"ה בטלו)

רש"י לא מנמק בכל הסוגיא את סיבת הפסול, אלא רק כותב ש'אזיל שם חטאת מנייהו'. נראה שלשיטת רש"י אין כאן גורם מוגדר ומסוים בעצם מי החטאת שמפקיע את הטומאה, אלא העובדה הפשוטה שהם כבר אינם מי חטאת. כלומר, הספיגה של מי החטאת במעי הפרה האדומה מבטלת את האבחנה בהם כחפץ אחד, נפרד מנוזלי הגוף של הפרה. עיכול מי החטאת אינו פוגם במעמדם הדיני, אלא מונע התיחסות הלכתית אליהם כאל חפץ מסוים, חפץ בעל זהות. ספיגת המים במעי הפרה היא בעצם פעולה של השמדת מי החטאת. לשיטת רש"י – לכולי עלמא קיים הדין שמי החטאת מושמדים לאחר הספיגה בפרה, אלא שנחלקו אם מיד או לאחר 24 שעות. יוצא שלא מדובר כאן כלל על מי חטאת פסולים, ולשיטת רש"י יתכן שמי חטאת פסולים לעולם מטמאים, וכל חידושו של רבי יהודה הוא

⁴¹ ואם כך טוען המהר"ם, הרי שהתוספות בסוגיא שם (ד"ה הא בשרה טמא) חולקים עליו: "אבל מי חטאת צריך שיהו ראויין מתחלה לשתיה ונמצא טומאה חמורה שלהן אינו מעשה עץ אלא מטעם שיהיו ראויין לשתית אדם דבע"א לא היו ראויין להזאה ולכך אף כשנפסלו לא פרוח טומאת משקין". כלומר, היות מי החטאת ראויים לשתיה הוא תנאי בטומאה שלהם, ולכן טומאת משקים לעולם לא תפרח מהם, גם אם בטלה טומאת מי חטאת. אפשרות ביניים מעניינת מועלית בשפת אמת, לטענתו שם מי חטאת לא פוקע מהמים אף אם נסרחו, ולכן עודם נשארים בטומאתם, אך אין להם טומאת מגע.

בגדרי קיום המים, ולא קיים הפסול שיפקיע את השם שעל המים. כך מסביר גם התפארת ישראל (להלן: תפא"י) את דין מי חטאת שגיבלם בטיט:

בטלו – דמדנגבלו בטיט הו"ל כעפרא בעלמא. (תפא"י יכין ט', ה)

ואכן כך הסביר רבנו פרץ בתוספות בשיטתיה מדוע המים בטלים רק במעי הפרה ולא בפיה:

ויש לומר דלפירוש רש"י דפירש התם דהא דפוסלין הינו משום תערובת דרוק אבל בגופייהו במים עצמן ליכא פסול והשתא ניחא הא דנקט במעיה דאי בפיה לא הווי בטלי מתורת מי חטאת אלא דוקא לגבי הזאה. (תוספות רבנו פרץ פסחים שם)

לפי הסברו של רבנו פרץ בתוספות ברש"י ישנם פסולים במי פרה אשר הם פסולי הזאה בלבד, והזאה בהם תהיה פסולה, ואלו פסולים אחרים אינם פסולי הזאה, אלא פסולים בעצם המים, בשם שעליהם, ומסתבר שבמצב כזה הם כבר לא יטמאו (לשיטת רבי יהודה). אמנם, רבנו פרץ לא שרטט את הגבול המדויק בין פסולים מסוג אחד לפסולים מסוג אחר. אנחנו הצענו כאמור שאין מדובר בפסול בגוף המים, אלא בפגם בעצם קיומם. נראה שגם הרמב"ם הלך בכיוון דומה. כזכור, ברישא של המשנה הובאה מחלוקת תנא קמא ורבי יהודה שנראית ממבט ראשון כמקבילה: האם מותר לגבל מי חטאת פסולים בטיט. אולם המחלוקת הללו אינן מקבילות בהכרח.⁴² החריגה המשמעותית ביותר עולה ברמב"ם אשר פוסק בצורה לא עקבית לכאורה:⁴³

מי חטאת שנפסלו לא יגבלם בטיט שלא יעשם תקלה לאחריים שמא יגע בטיט ויטמא, שמי חטאת אינם בטלין בטיט שנאמר חטאת היא. פרה ששתת מי חטאת אף ע"פ שנשחטה בתוך כ"ד שעות בשרה טהור שנאמר למשמרת למי נדה, בזמן שהן שמורין אינן בטלין, אבל בזמן ששתאתן פרה בטלו שהרי אינם שמורין. (רמב"ם פרה ט"ו, ו-ז)

הרמב"ם לומד מגזרת הכתוב הן את טומאת הטיט המגובל והן את דין פרה, אך פוסק בכל אחד מהם בצורה שונה. לכאורה הרמב"ם מצטט את הלימוד מהספרי שלעיל הסברנו שעוסק בפסול היסח הדעת, אך נראה שהרמב"ם מפרש אותו בצורה שונה. הספרי למד ש"כשהם שמורים הרי הם מי נדה", ואנחנו הבנו שמדובר בדין טומאה וטהרה, ופסול היסח

⁴² המחלוקות יכולות לחרוג במספר כיוונים, והאחרונים אכן עסקו בכך. במסגרת זו נמנענו מלהכנס לחריגות אלו, משום שהן אינן עוסקות בעיקר טומאת מי חטאת, אלא בדרך מי החטאת לטמא טומאה קלה בלבד.

⁴³ יש לציין שהרמב"ם פוסק כאן בניגוד לפסק המפורש שלו בפירוש המשניות.

הדעת מפקיע את דיני טומאה וטהרה שלהם. הרמב"ם מפרש את הלימוד כעוסק בדין ביטול, שמי חטאת שנפסלו בהיסח הדעת יכולים להתבטל אם נשתו על ידי פרה.

מלשון הרמב"ם נראה שבא להנגיד בין דין טיט לדין בשר הפרה: הוא לומד מהפסוק שמי חטאת אינם בטלים ולכן אסור לגבל מי חטאת בטיט, אך גם לומד מהמשך הפסוק שמי חטאת אינם בטלים רק בזמן שהם שמורים. נראה מלשונו, וכך פירש גם הנצי"ב בעמק הספרי, שהעובדה שמי החטאת אינם שמורים לא מטהרת אותם בפני עצמה, אלא העובדה שהם אינם שמורים מאפשרת להם להתבטל.

יש לחדד את ההבדל בין שיטת רש"י (כפי שבאה לידי ביטוי בתפא"י) לשיטת הרמב"ם; לדעת רש"י מונחי הביטול של מי חטאת הם ריאליים בלבד, ולכן התפא"י אינו מבחין בין פרה ששתתה אותם לטיט שגובל בהם – בשני המקרים "פנים חדשות באו לכאן". הרמב"ם לעומתו סבור שיש גזרת הכתוב המונעת את ביטולם של מי החטאת, כלומר הוא מכיר בכך שמקרים אלו כוללים ביטול ריאלי של המים, אך סבור שהתורה גוזרת על חפצים חדשים אלו שעדיין הם מקושרים אל מי החטאת, אלא שזה נכון רק אם המים נותרים שמורים. אמנם לא ברור מדוע הרמב"ם רואה בגיבול טיט שמירה על מי חטאת.⁴⁴

ראינו אם כן שלשה כיוונים אפשריים להסביר מדוע מי החטאת איבדו את טומאתם (אף אם נאמר שמי חטאת שנפסלו בסתמא טמאים): החרגה של פסול היסח הדעת כפסול שמטהר את מי החטאת, הסרחה של המים מבטלת את מעמדם הדיני כמשקה, או שספיגתם של מי החטאת במעי הפרה מבטלת את הקיום שלהם כחפץ מובחן.

1. סיכום

יש עוד מספר נושאים שלא נגענו בהם מפאת העדר מקום, ובעיקר בטומאת מי חטאת לאחר שהזו מהם על הטמא, ובמחלוקת התנאים שם, ועוד חזון למועד. נסכם כאן בקצרה – ללא ביאורים והרחבות – את המחלוקות השונות שראינו בשלל הנושאים אותם למדנו: מעמד מי החטאת:

- אר"ש: מי החטאת טמאים מצד עצמם.
- גבורת ארי: מי החטאת מגדירים אחרים כטמאים.

⁴⁴ לא ניתן לומר ששורש המחלוקת הוא האם המים טמאים כחפץ או טמאים בשל דינם, כפי שטענו לעיל בר"ש ובברטנורא, כיון שכאן המחלוקת היא בעצם האם התורה רואה את המים עצמם כמושמדים או לא.

טהרת המזה:

• מקור:

- תוספות: גזרת הכתוב מלמדת שהמזה טהור.
- רמב"ם: אם ההזאה טהרה את הטמא קל וחומר שהמזה עצמו יהיה טהור.

• היקף:

- רבי עקיבא: הזאה על אדם טהור תטמא את המזה.
- חכמים: גם בהזאה על אדם טהור המזה לא נטמא.

• יסוד:

- תוספות ומאירי ביומא: הזאה היא נגיעה לצורך שימוש במי החטאת, וכל נגיעה שהיא לצורך שימוש במי החטאת איננה מטמאת.
- רמב"ם: כשם שהזאת מי החטאת מטהרים את הטמא מטומאתו, כך אף המזה עצמו לא נטמא מהם.
- הגהה על התוספות ומאירי בנדה: מגע של מזה אינו בגדר רגיל של מגע.
- ברטנורא וגר"א: אדם שנטהר עבור מי החטאת טהור.
- ר"ש: מי החטאת מטמאים לחלוטין, אך אינם חוזרים לטמא את עצמם.

טומאת בגדים – היקף:

- בבלי: רק משא של מי חטאת כשיעור מטמא את הנושא לטמא את בגדיו.
- ספרי וספרא: אפילו מגע במי חטאת כשיעור מטמא את הנוגע לטמא את בגדיו.

טומאת מי חטאת פסולים:

• מקור:

- ברטנורא: מי חטאת שנפסלו טהורים מדאורייתא ומטמאים רק מדרבנן.
- רמב"ם: מי חטאת שנפסלו מטמאים אף מדאורייתא.

• היקף:

- שעת כושר:

- ר"ש: רק מי חטאת שהיתה להם שעת כושר להזאה על טמאים מטמאים מדאורייתא.

- רמב"ם: כל מים חיים שמעורב בהם אפר פרה אדומה מטמאים מדאורייתא אף אם מעולם לא היו כשרים להזאה על טמאים.
 - מדוע טהור לחטאת אינו נטמא מהם:
 - גר"א: מי חטאת אינם מטמאים אדם שנטהר עבורם.
 - ר"ש: מי חטאת מטמאים אף את הטהור לחטאת, אך הוא לא חוזר ומטמא את מי החטאת עצמם.
 - ברטנורא: כך תקנו חכמים על טומאת מי חטאת פסולים.
- פרה ששתתה מי חטאת או שגבלו בהם טיט:
- דין בשר הפרה:
 - הוה אמינא בגמרא ושיטת הרש"ש: אם פרה שתתה מי חטאת – כל זמן שמי החטאת בגופה, בשר הפרה מטמא טומאה חמורה כאב הטומאה.
 - רבי יהודה בלישנא קמא ותנא קמא בלישנא בתרא: בשר הפרה מטמא טומאה קלה כבשר שנטמא מאב הטומאה.
 - רבי יהודה בלישנא בתרא: בשר הפרה טהור לחלוטין.
 - מדוע שטומאת המים תופקע:
 - תוספות: כשפרה שותה מי חטאת, המים נפסלים מהזאה בפסול היסח הדעת, ומים שנפסלו בהיסח הדעת פוסקים מלטמא אחרים.
 - הנצי"ב: לאחר שפרה שותה את המים, מי החטאת נחשבים כמשקה סרוח, כלומר בטל מהם שם משקה, ולכן אין בהם עוד יכולת לטמא טומאה חמורה או קלה.
 - רש"י ותפא"י: מים שנשתו על ידי פרה כבר בטלים מלהתקיים כאובייקט עצמאי, ולכן אין בהם עוד יכולת לטמא.
 - רמב"ם: כל עוד המים שמורים הם אינם יכולים להתבטל, אך מרגע שנשתו על ידי הפרה הם פסקו מלהיות שמורים, ולכן הם יכולים להפסיק להתקיים כאובייקט עצמאי.